

تصویر زنان جهان اسلام در قاب یک دانشنامه

گفت و گو با سعاد یوسف سرویراستار دایره المعارف شش جلدی "زنان و فرهنگ های اسلامی"

ترجمه کامیار سعادت

کار خود قرار داده بودید؟
ترکیب اعضای هیأت علمی دایره المعارف، متنوع تر از آن بود که به فکر یک دستور کار خاص و ویژه باشد. ما شش ویراستار داشتیم که هر کدام دیدگاه های خاص خود را داشتند. ناشر هم در فکر طرح تجاری خود بود. علاوه بر این، صدها مؤلف و پژوهشگر از کشورهای مختلف و سنت های فکری - دینی متمایز در این مجموعه کار می کردند. این ترکیب نامتجانس، طبیعتاً فرصتی برای پی گیری اهداف ایدئولوژیک باقی نمی گذاشت. البته بدیهی است که هر یک از اساتید و مؤلفان ما در محیط خاصی تربیت یافته بودند اما اشتراک همه آن ها در این بود که با اصول علمی و شیوه های درست دایره المعارف نویسی آشنا بودند. با این همه به یک تعبیر، همه همکاران ما در واقع عاملان تغییر و مبشران تحول بودند. به اعتبار این که دانش و رویکرد آن ها، جدید و بدیع است و این دانش و رویکرد بدیع را به شاگردان و مخاطبان خود عرضه می کنند. آن ها مبلغ تفکری متفاوت هستند و از این جهت، همگی صاحب نفوذ و تأثیر و عامل تحول هستند. گو اینکه خیلی سخت است، اثبات کنیم که رابطه ای مستقیم و خطی بین دانشگاه و تحول اجتماعی برقرار است اما دور از انصاف نیست که بگوییم که بسیاری از اساتید و دانشگاهیان ما خود را کسانی قلمداد می کنند که روش های جدیدتر و بهتری برای شناخت و تفکر عرضه می نمایند. اگر

بودند. تعمدی داشتیم که هر یک از اعضا وابسته به سنت های فکری متفاوت باشند، اما حلقه وصل همه این اعضا، توجه به مطالعات فمینیستی بود.
همه ما می دانستیم که جهان و خصوصاً غرب درباره وضع زنان در فرهنگ اسلامی دچار سوء تعبیر و سوء تفاهم است. قصد ما البته این نبود که این سوء تعبیرها و سوء تفاهم ها را "تصحیح" کنیم. ما فقط می خواستیم زمینه ها و ضرورت های تاریخی و اجتماعی جهان اسلام را که به وضعیت خاص برای زنان منجر شده است، تبیین کنیم. من می توانم ادعا کنم که پروژه ما گامی مهم به جلو بود و رویکرد تازه ای در فهم موقعیت زنان در جهان اسلام آفرید. این دایره المعارف به هیچ وجه، حرف آخر در این زمینه نیست بلکه صرفاً یک طرحواره بین المللی است درباره نحوه مطالعه وضعیت زنان در یک جامعه دینی.
پروژه هایی از این دست، معمولاً در معرض آفات ایدئولوژیک و اغراض مبهم شرق پرستی است. شما در کنار سرویراستاری این دایره المعارف، بنیانگذار و اولین رییس انجمن مطالعات زنان در خاورمیانه (AMEWS) هم هستید. به طور صریح می پرسیم آیا در دایره المعارف زنان، چنین دستور کار و منشوری وجود داشت یا نه؟
آیا شما علاوه بر افزایش سطح اطلاعات مخاطبان، هدفی همچون ایجاد تحول در وضعیت زنان جوامع اسلامی را هم در دستور

موطن و زادگاه شما لبنان است و بسیاری از آثاری که نوشته اید درباره لبنان است. انگیزه شما در طراحی و تدوین دایره المعارف زنان و فرهنگ های اسلامی دقیقاً چه بود؟ آیا حوزه مطالعاتی و تاریخ کشورتان انگیزه اصلی بود یا زندگی طولانی مدت شما در غرب؟
واقع امر آن است که ایده این دایره المعارف را مدیون پیشنهاد مبتکرانه خانم پری بیرمن، مدیر سابق انتشارات بریل هستم. در واقع او بود که در سال ۱۹۹۴ توجه مرا به این مسأله جلب کرد. در ابتدا تصور نمی کردم کار تا این حد دشوار باشد. به همین خاطر پذیرفتم که سرویراستاری آن را به عهده بگیرم. کار من عملاً از سال ۱۹۹۵ شروع شد و هنوز هم ادامه دارد. اینک به جرأت می توانم بگویم که این دایره المعارف، اگرچه توسط گروه ورزیده ای از صاحب نظران فراهم آمده است، اما هنوز کامل نیست. شیوه کار ما در این دایره المعارف این گونه بود که جلسات منظم و مستمری میان من به عنوان سرویراستار و ویراستاران بخش های مختلف دایره المعارف و نیز نمایندگانی از انتشارات بریل ترتیب داده می شد و رویکرد اصلی و نیز مدخل ها تعیین می گشت. در میان هیأت تحریریه، چهار انسان شناس، یک مورخ، یک متخصص علوم سیاسی و یک استاد ادبیات به همراه چند صاحب نظر در عرصه مطالعات دینی وجود داشتند که از اقصائات جهان - خاورمیانه، جنوب شرقی آسیا، اروپا و آمریکا.

به تازگی انتشارات بریل (Brill) پنج مجلد از دایره المعارف شش جلدی زنان و فرهنگ های اسلامی (women and Islamic Cultures) مشهور به (EWIC) را روانه نشر کرده است. این دایره المعارف توسط خانم سعاد یوسف، استاد انسان شناسی و مطالعات جنسیت در دانشگاه کالیفرنیا به عنوان سرویراستار گردآوری شده است. سعاد یوسف که اصالتاً لبنانی است، این دایره المعارف را به گونه ای سامان داده است که هر یک از مجلدات شش گانه آن در حدود ۶۰۰-۷۰۰ صفحه را شامل می شود. مجموعه نویسندگان این دایره المعارف عظیم به صدها نویسنده بالغ می شود که هر یک از آن ها در حوزه های پژوهشی و مطالعاتی خود، صاحب نظر هستند. با این همه گو اینکه مقالات این دایره المعارف توسط متخصصین به رشته تحریر درآمده است اما برای همه سطوح مخاطبان قابل استفاده است. در گفت و گوی حاضر که توسط مؤسسه Religioscope ترتیب داده شده است، سعاد یوسف به پرسش هایی پیرامون این دایره المعارف و نیز وضعیت زنان در جوامع اسلامی پاسخ گفته است. آدرس پایگاه اینترنتی این مؤسسه از این قرار است:

www.religion.info

و اجرا کند.

در دنیای غرب، رشته‌هایی چون مطالعات زنان و مطالعات جنسیت، به موضوعاتی همه گیر مبدل شده است. در جهان اسلام وضعیت چگونه است؟ آیا کشورهایی در جهان اسلام وجود دارند که در آن‌ها رشته مطالعات زنان رشد و گسترش داشته باشد؟ آیا می‌توانید برای ما بگویید که از میان نویسندگان دایره‌المعارف شما، چند درصدشان در کشورهای عمدتاً مسلمان زندگی می‌کنند؟

رشته‌هایی چون مطالعات زنان و مطالعات جنسیت، امروزه جزو رشته‌های علمی‌ای هستند که دیگر مختص یک کشور یا الگوی فکری خاص نیستند. در کشورهای اسلامی، جریان‌های مطالعاتی فراوانی را می‌توان نشان داد که به تاسیس و گسترش رشته‌هایی چون مطالعات زنان دست زده‌اند. در برخی از کشورهای اسلامی، برای مطالعات زنان، مراکز، نشریات و نهادهای علمی-سیاسی و اجتماعی دایر شده است. مصر، لبنان، ترکیه، ایران، پاکستان، هند مالزی و اندونزی از جمله این کشورها هستند. به این ترتیب مطالعات زنان به عنوان یک شاخه پژوهشی شناخته شده، تقریباً در همه کشورهای اسلامی تاسیس شده است.

این را هم بگویم که یکی از سوالات ذهنی من این بود که دقیقاً مشخص کنم چه تعداد از نویسندگان ما اهل کشورهایی هستند که اکثریت آن‌ها مسلمان هستند. اما خیلی زود فهمیدم که پاسخ به این سؤال، چندان ساده نیست.

ممکن است کشورهایی که موطن این نویسندگان است اصلاً توجه چندانی به مذهب، هویت، تاریخ یا رویکردهایی از این دست نداشته باشند. منظور من این است که اکثریت نویسندگان EWIC، "اهل" کشورهای اسلامی هستند اما معنای این حرف این نیست که آن‌ها لزوماً در وطن خود زندگی می‌کنند. شاید بتوان این‌طور گفت که هویت این افراد، الزاماً متعلق به سرزمینی که وطن اصلی آنهاست، نیست. تنوع فراوانی که در EWIC هم در عرصه مقالات و هم در زمینه افراد به چشم می‌خورد تا حد زیادی ریشه در این واقعیت دارد.

شنیده‌ایم که قرار است ترجمه عربی این **دایره‌المعارف به صورت online روی شبکه اینترنت قرار گیرد. الان این پروژه در چه مرحله‌ای است؟**

طبق برنامه‌ای که انتشارات بریل طراحی کرده است، انتشار اینترنتی EWIC در سال جاری (۲۰۰۶) آغاز می‌شود. دسترسی به این دایره‌المعارف، فقط برای افرادی که به عضویت این پروژه درآمده‌اند، امکان‌پذیر است. این نکته را هم اضافه کنم که نسخه اینترنتی EWIC، هیأت تحریریه جدیدی خواهد داشت که مجموعه جدیدی از مقالات را عرضه خواهد کرد. این نسخه اینترنتی طبیعتاً اهداف خاص خود را پی می‌گیرد. ما این توان را داریم که مثلاً مقالاتی را که در مجلدات مختلف EWIC درباره وضعیت زنان در ایران آمده است، گردآوری نموده و در قالب مجلدی جداگانه تدوین کنیم. شاید مقالاتی را که موضوع واحدی دارند، دسته‌بندی کنیم و به زبان‌های مختلف که مناسب آن موضوع و منطقه است ترجمه نماییم تا طیف

دایره‌المعارف زنان توانسته باشد طرحواره‌ای برای شناخت و تفکر جدیدتر و بهتر درباره زنان در جوامع و فرهنگ‌های اسلامی ارائه کند. بی‌گمان به نتیجه‌ای که به دنبالش بوده، رسیده است.

در حالی که مردمان مغرب زمین وقتی از اسلام صحبت می‌کنند گمانشان بر این است که اسلام، امری یکپارچه و واحد است، شما عنوان پروژه خود را به گونه‌ای انتخاب کرده‌اید که یادآور تفاوت‌ها و تنوع‌هاست. در عنوان دایره‌المعارف شما، تمعناً آمده است فرهنگ‌های اسلامی. ویراستاران به خوبی آگاه بوده‌اند که مناسک و آداب اسلامی را همواره باید در یک بستر و زمینه خاص مورد مطالعه قرار داد. مثلاً وقتی شما در دایره‌المعارف به موضوع آداب ازدواج می‌پردازید، به درستی میان کشورهای عربی، کانادا، آسیای مرکزی، آفریقای شرقی، امپراطوری عثمانی، جنوب آسیا و آمریکا تفاوت قائل می‌شوید و برای هر یک مدخلی جداگانه طراحی می‌کنید. اما آیا در میان این فرهنگ‌های متفاوت یک محوریت واحدی نمی‌توان فرض کرد که سرچشمه رفتارهای مشترک درباره زنان باشد؟ آیا لااقل برخی از چالش‌ها و پرسش‌هایی که در مورد زنان وجود دارد به خود اسلام بر نمی‌گردد؟

سوال شما دقیقاً مبین این نکته است که چرا نویسندگان و هیأت علمی دایره‌المعارف زنان و فرهنگ‌های اسلامی، تا این حد متنوع انتخاب شده‌اند. شاید بتوان کسانی را پیدا کرد که در مقام پاسخ‌گواخانه در پی یافتن پاسخ این سؤال باشند که بالاخره نظر "خود اسلام" درباره زنان چیست. من برای چنین افرادی احترام قائلم، اما شخصاً عقیده دارم که اسلام صرفاً یک نظام اعتقادی مشخص و مستقل از زمان و مکان نیست. اسلام عبارتست از حوزه‌های تمدنی مختلف و پیچیده که به تناسب زمان و مکان، اشکال گوناگونی به خود می‌گیرد. مدیر قبلی انتشارات بریل، برای این پروژه، عنوان زنان در اسلام را به من پیشنهاد داد، اما من این عنوان را عوض کردم، چون فکر می‌کردم عنوان "زنان در اسلام" به معنای آن است که ما نگاه ذات‌گرایانه به اسلام داشته باشیم. هیأت علمی دایره‌المعارف جلسات متعددی درباره عنوان پروژه داشت اما نهایتاً به جای موضوع زنان در اسلام تصمیم گرفتیم موضوع زنان و فرهنگ‌های اسلامی را محور کار قرار دهیم. دلیل این‌که به چنین عنوان و موضوعی رسیدیم، این بود که بر ایده بررسی رابطه زن و فرهنگ‌ها - در اینجا فرهنگ‌های اسلامی - تاکید و تمرکز کنیم. تاکید ما در این پروژه بر وجه تاریخی و تمدن اسلام است نه بر وجه ذاتی و ماهوی آن.

پس از توافق بر سر این‌که پروژه ما باید میان فرهنگی، تطبیقی و جهانی باشد، گام اول آن بود که ویراستاران ما نموداری از داده‌ها، نظریه‌ها و واقعیات بالفعل را گردآوری کنند و با توجه به بسترهای این داده‌ها، آن‌ها را تحلیل نمایند. با گردآوری این مواد خام دیگر کار چندان سختی نبود که به طور علمی و تجربی، دیدگاه‌های مختلف درخصوص زنان را طبقه‌بندی کنیم. وظیفه اصلی پروژه دایره‌المعارف زنان و فرهنگ‌های اسلامی این بود که چنین طرحی را پیاده

گسترده‌ای از مخاطبان بتوانند از آن بهره بگیرند. احتمالاً نسخه اینترنتی EWIC رویکردها و ابداعات جدیدی خواهد داشت که شاید جالب‌تر و قابل استفاده‌تر از نسخه چاپی باشد. در مورد ترجمه عربی این دایره‌المعارف هم باید بگویم که بنیاد فورد (Ford Foundation) و مؤسسه الکساندر در سوئد (Swedish Institute of Alexandria) کمک‌های مالی معتناهایی به ما کرد تا جلد اول EWIC را به زبان عربی ترجمه کنیم تا به صورت رایگان روی اینترنت قرار گیرد.

آدرس این نسخه از این قرار است:

www.sjoseph.ucdavis.edu/ewic

قرار است جلد ششم و پایانی EWIC در سال ۲۰۰۷ منتشر شود. ما گویا این، پایان پروژه EWIC نیست. همان‌طور که گفتید انتشار نسخه اینترنتی این دایره‌المعارف، برنامه بعدی شماست. از سوی دیگر ما شنیده‌ایم که مرکز بین‌المللی توسعه تحقیقات پذیرفته است که هزینه‌های ایجاد و تاسیس یک پایگاه اطلاع‌رسانی را تقبل کند که در آن، اطلاعات مربوط به نویسندگان این حوزه درج شود. در مورد این پروژه هم توضیح دهید.

ما به دنبال این هستیم که یک پایگاه اطلاعاتی (Data base) دایر کنیم که اطلاعات مربوط به متخصصان عرصه مطالعات زن در فرهنگ‌های اسلامی را گردآوری نموده و در اختیار همگان قرار دهد. فعلاً یک فهرست فراهم آورده‌ایم که بالغ بر ۳۸۰۰ نویسنده و صاحب‌نظر است. این پایگاه اطلاعاتی، بی‌شک بزرگ‌ترین پایگاه در نوع خود است. در این پایگاه علاوه بر این‌که نام این استاد فهرست شده است، آثار و نوشته‌های آن‌ها نیز کمابیش معرفی شده است. حتی این امکان هم وجود دارد که آن‌ها مقالات خود را به صورت کامل بر روی این پایگاه بگذارند. تصور می‌کنم، کم‌ترین فایده‌ای که این پروژه جدید دارد، تاسیس یک بانک اطلاعاتی از همه کسانی است که در زمینه مطالعات زنان در کشورهای اسلامی کار کرده‌اند. آدرس این پایگاه نیز همان است که قرار است، نسخه عربی EWIC را منتشر کند.

